

Journal of Analytic Divinity
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jad>
E-ISSN: 2602-3792
7/2 (2023), 207-230.

Tasavvuf İçerikli Megaribe Romanlarında Semboller

The Symbols in Sufi Maghrib Novels

Zeynep Oktay

MEB, Doktora (Aday), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı

MNE, Phd (Cand), Marmara University, Institute of Social Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric.
Istanbul/Turkiye

E-Posta: zeynepoktay81@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0561-8753

Şükran Fazlıoğlu

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Ana Bilim Dalı
Prof. Dr., Marmara University Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric, Istanbul/Turkiye.

E-Posta: sukran.fazlioglu@marmara.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-3738-4635

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 05 Ağustos/August 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 21 Kasım/November 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Aralık/December 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kış/Winter

DOI: 10.46595/jad.1323026

Cite as / Atıf: Oktay, Zeynep-Fazlıoğlu, Şükran. "Tasavvuf İçerikli Megaribe Romanlarında Semboller". *Journal of Analytic Divinity*, 7/2, 2023, 207-230.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Zeynep Oktay-Şükran Fazlıoğlu)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Yazar Katkıları / Author Contributions: Zeynep Oktay % 55, Şükran İhsanoğlu % 45

Web: <http://dergipark.org.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Öz

Birbirinden farklı iki kategoride yer alan tasavvuf ve roman 1960'lı yıllardan itibaren bir birliktelik oluşturmuş, tasavvufi roman ya da tasavvuf içerikli roman adlandırmasıyla romanın bir alt türü olarak literatürde yerini almıştır. Bu tür romanı diğer roman türlerinden ayıran en önemli özellik hiç kuşkusuz bu romanlarda kullanılan tasavvufi bakış açısına sahip sembollerdir. Bir başka ifadeyle hermönetik metinler olarak betimlenen tasavvufi anlatı, kurgu sanatı romanlarda da alegorik bir biçimde ifadesini bulmuştur. Dolayısıyla tasavvufi romanlardaki sembolleri doğru analiz etmek romanları doğru anlamak için son derece önemlidir. Arap Edebiyatında tasavvufi roman denince ilk akla gelen Mağrib coğrafyası, bu manada zengin malzeme barındırır. Ancak bu zenginliğe zıt olarak tasavvufi romanlarda sembollere dair yapılan araştırmalar oldukça azdır. Bu araştırmanın amacı alandaki bu eksikliği gidermeye yönelik olup sonrasında yapılacak çalışmalara da öncülük etmektir. Tasavvuf içerikli Megaribe romanlarında kullanılan semboller altı roman üzerinden 'amaçlı örnekleme' yöntemi ile ele alınacaktır. Bu bağlamda çalışmada ele alınan semboller; kuş, kadın, içki, kadeh, ayna, harf, sayı, çöl ve mecazî kelimedir. Bu sembollerin izi sürülerek Megaribe tasavvufi romanlarında söylenenler yanında doğrudan söylenmeyenlerin izi sürülecek, elde edilen sonuçlar değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Arap Romancılığı, Tasavvufi Roman, Mağrib Coğrafyası, Tasavvuf Sembolizmi, Remz.

Abstract

It is indubitable that the most important feature differentiating Sufi novels from other kinds of novels is the symbols having Sufi perspectives. In other words, The art of mystical narrative fiction, which is described as hermeneutic texts, is also expressed in an allegorical way also in the novels. Analyzing Sufi novels in the light of this phenomenon is important for a correct understanding. Maghrib geography, which comes to mind first when it comes to Sufi novel in Arabic literature, is a region where there is plenty of material for researchers in this sense. However, As a contrast to this richness, very few works on symbols in Sufi novels exist. The aim of this research is to remove this deficiency in the field and to pioneer the researches to be done later. The symbols used in Megaribe novels with Sufi content will be discussed with purposive sampling method over six novels. The symbols discussed in this context are; bird, woman, drink, goblet, mirror, letter, number, quartet and metaphorical word. By using these traces as symbols, concrete and functional information about Maghrib Sufi novelism can be obtained.

Keywords: Arabic Novelism, Maghrib Area, Sufi Novel, Sufi Symbolism, Remz.

Giriş¹

Günümüz Mağrib coğrafyası sınırlarında bulunan Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya ülkelerine atfen kullanılan *Megâribe* romancılığı son dönemde tasavvufu konu edinen ya da herhangi bir boyutunda yer veren romanları ile anılmaya başlanmıştır.² Tasavvuf içerikli romanların Mağrib coğrafyasında yaygın olmasının nedeni ise tasavvufun bölge ülkelerinin dini, siyasi ve sosyal hayatında önemli bir etkiye sahip olmasındandır.

Çağdaş Arap romancılığının çokça rağbet gören yeni türü tasavvuf içerikli romanların ilk örneği Arap edebî çevrelerde Necip Mahfûz (ö.2006)'un *الطريق - Yol* (1964) adlı romanıdır. Sonraki yıllarda görülen Tahir Vattâr (ö.2010)'ın *الحوات والقصر - Balinalar ve Saraylar* (1980) ve Cemal el-Gitânî (1945-2015)'nin *إكتاب التجليات* (1983) ve *إكتاب التجليات II* (1985) adlı romanları da yine bu alanın öncü romanları olarak sayılmaktadır.³

Araştırmanın birinci bölümünde Arap edebiyatında tasavvuf romancılığına genel bir bakış sunulurken ikinci bölümünde tasavvufi romanların özelliklerinden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde tasavvuf içerikli Megaribe romanları hakkında bilgi verilmiş, dördüncü bölümde örneklem olarak seçilmiş romanlar üzerinden araştırmaya konu olan semboller anlatılmıştır. Beşinci ve son bölümde ise elde edilen bulgular ışığında tasavvuf içerikli Megaribe romanlarında geçen semboller işaret ettikleri anlamları ile ifade edilmiştir.

1. Tasavvuf İçerikli Romanlara Genel Bakış

Arap edebiyatında ilk belirlediği altmışlı yıllar sonrasında seksenlere kadar durağan bir dönem geçiren tasavvuf içerikli romanlar, bu evresinde sadece Tunuslu yazar Mahmud el-Mes'adî (ö.2004)'nin *Haddese Ebû Hureyre Kâle - Ebû Hureyre Şöyle Anlattı* (1973) adlı romanıyla görülür. Seksenli yıllara gelindiğinde Arap toplumlarında tasavvuf içerikli romanlara yoğun bir rağbet olur. Bu rağbetin arkasında kimi edebi tenkitçilere göre Batı toplumlarında yaygınlaşan spiritüel ve felsefi New Age akımının öncüleri Brezilya asıllı yazar Paulo Coelho (d.1947), Norveçli yazar Joestin Gaarder (d.1952) ve İtalyan asıllı filozof Lanza Del Vasto (1901-1981)'nin seksenli yıllardan itibaren yayımladıkları romanları vardır⁴. Ancak her ne kadar global dünyada bu manada bir etkileşim söz konusu olsa da bu rağbetin asıl nedeni, Arap toplumlarında süregelen krizlerin yarattığı sosyal buhranlar ve bunun sonucunda Arap insanının huzur arayışıdır. Zira bitmek bilmeyen mezhep çatışmaları, şiddet ve terör eylemleri, Filistin sorunu ve Arap-İsrail Savaşları, I. ve II. Körfez savaşları (1990-2000), iki binli yıllarda ekonomik krizlere dayanan halk ayaklanmaları

¹ Bu makale, devam etmekte olan "Modern Dönem Mağrib Coğrafyasında Tasavvuf İçerikli Romanlar" başlıklı doktora tezinden (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) üretilmiştir.

² Feryal Cebûrî Gazûl, "er-Rivâyetü's-Sûfiyyetu fi'l-Edebî'l-Megâribî" Alif: Journal of Comparative Poetics, 27.12.2022.

³ Ethem Demir, "Modern Arap Edebiyatında Tasavvufî Roman", Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi. 11.12.2021. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/745364>

⁴ Emânî el-Âkil, "et-Tahavvulâtü'l-Ma'rifiyyetu'l-Cedîde fi'r-Rivâyetü'l-Arabiyye Ba'de 1990. Sekâfât, 23.05.2022.

(Arap baharı) siyasi ve iktisadi belirsizliklere yol açmıştır. Bu belirsizlik atmosferindeki insanların sükûnet ve dinginlik ihtiyacı tasavvuf içerikli romanlara olan ilgiyi arttırmıştır.⁵

Doksanlı yıllardan itibaren yaşanan siyasi ve sosyal çalkantıların müsebbibi olarak görülen Batı kaynaklı küreselleşmeye karşı Arap romancılığında bir öze dönüş akımı başlar. Arap kültür mirasının yeniden canlandırılması ve modern insanla buluşturulması bu adı konmamış akımın temel esası olmuştur. Aslında tasavvuf içerikli romanların rağbet görmesi de bu kadim kültürün diriltilmesi çabalarının bir sonucudur. İbrahim Dergûsi (d.1955)'nin *الدراويش يعودون إلى المنفى* *Dervişler Sürgüne Dönüyorlar* (1990), İbrahim el-Kûnî (d.1948)'nin *نزيف الحجر* *Kanayan Taş* (1991), Abdülhalik er-Rakkâbî (d.1946)'nin *Sâbi Eyyami'l-Huluk – Yarattılışın Yedinci Günü* (1994), Tahir Vattar (1936-2010)'ın *الولي الطاهر يرفع يديه بالدعاء* *Tâhir Veli Ellerin Duaya Kaldırıyor* (1999), Abdilillâh Benarafe (d.1962)'nin *جبل قاف* *Kaf Dağı* (2002), Necvâ Berakât (d.1960)'ın *لغة السر* *Sırrın Dili* (2004) ve Hamîd el-Muhtar (d.1956)'ın *صحراء النيسابور* *Nisabur Çölü* (2007) bu dönemin başlıca romanlarıdır.

1960-1980 arası telif olunan romanlarda tasavvuf, didaktik bir öğretiler ve günlük yaşamın bir parçası, olmazsa olmazdır. Seksen sonrası özellikle doksanlı yıllarda ise dinin bir göstergesi olarak tasavvuf, Arap ülkelerinin Batı karşısında geri kalmışlığının bir nedeni olarak görülür ve kinâyeli bir üslupla eleştiri konusu olur. Kadim geleneğe toplumun kanaat önderleri olarak değer gören şeyhler, var olduğu kabul edilen kerametlerini (olağanüstü güçlerini) neden yaşanan sıkıntıların giderilmesinde de kullanmadıkları sorusu üzerinden hicvedilmekten kurtulamazlar. Söz konusu kinayeli üsluba Tahir Vattar'ın *Tâhir Veli Ellerin Duaya Kaldırıyor* (1999), İbrahim Dergûsî'nin *Dervişler Sürgüne Dönüyorlar* (1990) ve İbrahim el-Kûnî'nin *Kanayan Taş* (1991) adlı romanları örnek olarak verilebilir.

Görüldüğü gibi seksen sonrası Arap tasavvufî romanlarına dair paradoksal bir durum söz konusudur. Bir yanda en genel anlamıyla tasavvufun yükselerek devam eden bir ivmeyle modern insanın bunalımlarına manevi merhem olması, öte yanda bu romanlar aracılığı ile tasavvufun Arap toplumlarının Batı karşısındaki geri kalmışlığının sebebi olarak sorgulanmasıdır.

Benzer tartışmalı bir durum da tasavvuf içerikli romanların adlandırılmasında görülmektedir. Konuya dair yapılan araştırmalarda bu konuda ortak bir uzlaşının sağlanamadığı belirlenmiştir. “Mistik Roman”, “Ma’rifet Romanı” ve “Nûrânî Roman” şeklinde adlandırıldığı gibi Faslı yazar Abdilillah Benarafe'nin ikibinli yılların başında ilk romanı *Kâf Dağı* (2002) ile başlattığı projesinde tanımladığı “İrfânî Romanlar” da denilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde açıklanacağı üzere bu türden romanlar tasavvufa kısmen ya da tamamen yer veren romanlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu

⁵Hasan Hafız, “er-Rivâyetü’s-Sûfiyye Tezdehiru Fî Asri'l-Maddiyye”, Ahbaru'l Yevm. 18.07.2021.<https://akhbarelyom.com/news/newdetails>

nedenle çalışmada tasavvufa herhangi bir boyutunda az ya da çok yer vermiş tüm romanları işaret etmek üzere *tasavvuf içerikli romanlar* ifadesi tercih edilmiştir. Bu ifadenin yanı sıra ait olduğu roman türünü işaretle *tasavvufi roman* ibaresi de kullanılmıştır.

Çalışmada tasavvuf içerikli romanların neşvünema bulduğu Mağrib coğrafyasından örneklem olarak seçilen romanlar aracılığı ile tasavvufun sembolik dilinin izi sürülecektir. Bu manada daha önce yazılmış bir araştırmanın ya da telif eserin olmaması araştırmamızı değerli kılmaktadır. Araştırmaya kaynaklık eden başlıca eserler ise: Feryal Cebûri Gazûl'un *The Sufi Novel in the Maghreb* (1997), Nasr Hamid Ebuzejd'in *Sufi Hermenötik* (2018, çev. Semih Ceyhan), Esmâ Huvâlidîyye'nin *er-Remzu's-Sûfî* (2014) ve Ziad Elmarsafy'nin *Sufizm in the Contemporary Arabic Novel* (2012)'dir.

Araştırmanın yöntemi, alan yazın taraması olup nitel araştırma stratejisi kullanılmıştır. Araştırmanın evreni tasavvuf içerikli Megaribe romanlarıdır ve amaçlı örnekleme yöntemi ile Megaribe edebiyatından altı tasavvuf içerikli roman belirlenmiştir. Bu romanlar kronolojik sırası ile şöyledir:

- a) القبر المجهول أو الأصول - *Bilinmeyen Mezar veya Kökler* (1984) : Moritanyalı yazar Ahmet Velid Abdulkadir (d.1941).
- b) نزيه الحجر - *Kanayan Taş* (1990) : Libyalı yazar İbrahim el-Kûnî (d.1948).
- c) الدراويش يعودون إلى المنفى - *Deroişler Sürgüne Dönüyorlar* (1992) : Tunuslu yazar İbrahim Dergûsî (d.1955).
- d) جنوب الروح - *Güney'in Ruhü*⁶ (1996) : Faslı yazar Muhammed el-Eş'arî (d.1951).
- e) الولي الطاهر يرفع يديه بالدعاء - *Tâhir Veli Ellerini Duaya Kaldırıyor* (1999): Cezayirli yazar Tâhir Vattar (ö.2010).
- f) الحواميم - *Hâmîmler* (2011) : Faslı yazar Abdillillah Benarafe (d.1962).

2. Tasavvuf İçerikli Romanların Özellikleri

Iraklı araştırmacı Dr.Ferial Gazûl tasavvufî romanı: "İzleksel kurgusuyla, felsefi üslubuyla, tarihi ya da dini bir töreni canlandırmasıyla tamamen tasavvufa yer veren" şeklinde tanımlar.⁷ Bir diğer araştırmacı Fatıma Mahmud Ahmed ise tasavvufun Arap romanlarında görülme şekli üzerinden niteler ve tikel (kısımlı) - tümel (tamamı) olmak üzere ikiye ayırır.⁸ Buna göre:

- a) Tikel (kısımlı) görülme; roman karakterlerinin mistik özelliklerinde, yer adlarında ya da sembollerde tasavvufî işaretlerin ve tasavvufa dair kelimelerin/terimlerin

⁶ Arapça gramer kurallarına göre roman başlığının tercümesi: "Ruhun Güneyi"dir. Ancak romanın geçtiği coğrafi konum Fas'ın güney bölgeleridir ve romanda o bölgenin öz kültürü ve ruhu anlatıldığı için "Güneyin Ruhü" ifadesi tercih edilmiştir.

⁷ Feryal Cebûri Gazûl, "er-Rivâyetu's-Sûfiyyetu fi'l-Edebi'l Megâribi" Alif: Journal of Comparative Poetics, Erişim: 27.12.2022.

⁸ Fatıma Mahmud Ahmed, *er-Rivâyetu ve't-Tasavvuf Beyne Necîb Mahfûz ve'l Gitâni* (Beyrut: Mektebetu Lübnan Nâşirun,2018).

kullanılması şeklindedir. Örneğin, Suriyeli yazar Ahmed Yusuf Dâvud (d.1945)'un *Firdevsu'l-Cünûn-Delilik Cenneti* adlı romanında başkarakter rahip Süleyman'ın sûfi özellikler göstermesi. Yani bu romanda tasavvuf, karakterin münzevi yaşamı ve özellikleri üzerinden kısmî olarak tek boyutuyla görülür.

b) Tümel (Tamamı) görülme: Tasavvufun gerek terimler gerekse eylem olarak fiili şekilde bütünüyle hâkim olduğu romanlardır. Mısırlı yazar Cemal el-Gitânî'nin meşhur romanı *et-Tecelliyât* bir tümel tasavvufî romandır.

Tasavvufî roman, *inkitâb* (yazılmış) denilen ve yazmayı ilahi kaynağa dayandıran, kişide var olan bir yetenek olarak görülen yeni bir yaratıcı kavramı üretmiştir. Bir başka deyişle inkitâb, tasavvuftaki hal ilmiyle ilahi kaynaktan yazılmış, okuyucunun özne olduğu ve yazarın okuru Hakk'ın zatını keşfe davet ettiği metinlerdir⁹. Esasen inkitâb kavramı tasavvuf geleneğinde aynı adla olmasa da var olan bir kavramdı. Örneğin, Mağrib coğrafyasının ünlü mutasavvıfı Muhyiddin İbnü'l-Arabî (1165-1240), *Fusûsu'l-Hikem* adlı eserini rüyasında Hz. Peygamber (s.a.v)'in kendisine yazılmış bir halde verdiğini, kendisinin de hiç yorum katmadan bu kitabı aktardığını söylemektedir¹⁰. Böylece inkitâb/yazılmış olarak hazır bir halde müellifine verilmiş esere ilahi bir vasıf atfedilmiştir.

İlginçtir ki bazı araştırmacılar bir romana tasavvufi roman denmesi için biçimsel bazı şartların yerine getirilmesi gerektiğini de savunmuşlardır. Kapak görselinin ulvi anlamlar taşımaması bu şartlardandır¹¹. Örneğin; Tunuslu yazar İbrahim Dergûsi'nin *Dervişler Sürgüne Dönüyorlar* adlı romanının kapağında tasavvuf dendiğinde ilk akla gelen görsel olan semâ halindeki derviş görseli vardır.¹²

Ayrıca bir romana tasavvufi denebilmesi için romanın kişi, zaman ve mekân gibi yapısal unsurlarının ya da anlatı dilinin tasavvufi söyleme, tema boyutu ile de romanda birbiriyle mücadele eden fikirlerden birinin tasavvufi bakışa sahip olması gerekir. Keza roman başlığı da romanın içeriği ya da ana düşüncesini ele veren önemli bir unsur olduğundan tasavvufî çağrışımlar barındırmaktadır. Örneğin, Cezayirli yazar Tâhir Vattâr'ın *Tâhir Veli Ellerini Duaya Kaldırıyor* ve Suudi yazar Muhammed Hasan el-Elvan (d.1979)'ın *موت صغير Küçük Ölüm*" (2016) adlı romanları bu manada birer örnektir.

Tasavvuf içerikli romanlar, fizik ötesi bir dünyayı zaman ve mekân sınırlarını aşan boyuttaki hayal gücü ile kurguladığı için diğer romanlardan ayrılmaktadır. Sûfiler için zaman, "an"da donmuştur. Bir başka ifadeyle sûfi, ibnu'l-vakt (vaktin oğlu)'tir.¹³ Bu kavram, kişiye bulunduğu zaman ve mekândan sorumlu olduğunu ve geçip gitmiş zaman ile belirsiz gelecek arasında savrulmak yerine bulunduğu ânın hakkını verme gerekliliğine

⁹ Abdillillah el-Berîkî, *el-Mütehayyil Fi'r-Rivâyeti'l-İrfâniyyeti* (Fas:Kültür Bakanlığı Yayınları,2018),9.

¹⁰ İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017),9.

¹¹ Benarafe ve Diğerleri, *Cemaliyyetu's-Serdi fi'r-Rivâyeti'l-İrfâniyyeti* (Beirut: Daraladab, 2014),105.

¹² İbrahim Dergûsi, *ed-Derâviş Ye 'ûdüne ilâ'l-Menfâ* (Tunus: Kitab Savti, 2017).

¹³ Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili* (İstanbul:Ensar Neşriyat,2016),415.

işaret etmektedir. Gerçek zamanın (nesnel) öznel zamana (batınî) doğru evrildiği görülür. Çünkü bu romanlardaki zaman, sūfinin yaşadığı hallerin zamanıdır. Birbirine geçmiş zaman kesitlerinde zihinsel bilgidен kopuş ve duyuların idraki üzerinde ortaya çıkan bir unsur haline gelir; yani sūfi için zaman psikolojiktir. Bu bağlamda tasavvufi bir kavram olan “bast-ı zaman”ı dikkate almak gerekir. Zira bast-ı zaman kavramıyla ifade edilen “zaman içinde zaman yaratılması ve uzun zaman kesitlerinin kısa bir vakte sığdırılması”¹⁴ tasavvufi romanlarda sık görülen bir durumdur. *Güneyin Ruhu* romanında baba el-Fersîvî evlendikten dokuz hafta sonra bir sabah fecir vakti abdest için çıkıp beş sene sonra yine sabah namazı vaktinde saç sakalı abdestten ıslak bir halde geri dönmesi bast-ı zamanın romanlarda kullanımına iyi bir örnektir. Zira baba el-Fersîvî’ye göre bu kayboluş, yıkanma ve abdest almayı içine alacak yarım saatlik bir zamandır.¹⁵

Olay örgüsünde anlatılan hadiselerin sahnелendiği *mekânlar*, tasavvuf içerikli romanlarda soyut-somut ya da açık-kapalı mekânlar olarak karşımıza çıkar. *Kanayan Taş* romanında başkarakterler Esvef ve babası, sık sık kapalı mekân ‘Aviyyinât zaviyesi’nde zikir halkalarına ve dini sohbetlere katılırlar.¹⁶ *Dervişler Sürgüne Dönüyorlar* romanında ise olaylar açık mekân olarak nitelenebilecek bir ‘köy’de geçer. Bu köyün “Bir milyon palmiye ağaçlı vahada, sarı, kırmızı ve beyaz renk boyalı, duvarlarında sanatçıların fırçalarından çıkmış geometrik desenlerle süslü evlerin olduğu, turistlerin ziyaret ettiği bir müzesi, geceleri susmadan havlayan köpekleriyle geniş sokakları” vardır.¹⁷ *Güneyin Ruhu* romanında başkarakter Muhammed el-Fersîvî’nin zaman zaman ziyaret ettiği veli zatların türbeleri ve makamları da romanda geçen tasavvufi mekânlara örnek olarak verilebilir.¹⁸ *Makam*, ancak tasavvufi romanlarda karşılaşılabilecek bir mekândır. Makamın iki türlü anlamı vardır. Bunlardan birincisi sūfinin tekrar etmek suretiyle kendisinde özellik haline getirdiği riyazetle ulaştığı derecesi, ikincisi de velilerin mezarları veya onlardan hatıraların bulunduğu yerlerdir.¹⁹ Soyut mekâna örnek olarak yine *Güneyin Ruhu* romanındaki Muhammed’in bu dünyada kavuşamayacağını düşündüğü sevgilisi Nuriye ile *ebedi Melekût âleminde* buluşma arzusu gösterilebilir²⁰. Melekût âlemini ünlü mutasavvıf Gazzâlî, insanlar tarafından bilinmeyen gayb âlemi olarak nitelemiş ve bu âleme ancak herkesin hissedip gördüğü ‘şehâdet âlemi’ ile çıkılabileceğini söylemiştir. Yani şehâdet âlemi yükselme yeridir. Melekût âleminde melekler, nûrani ve ulvi ruhlar, şehadet âleminde ise ay, güneş ve yıldızlar vardır.²¹

¹⁴Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012), 66.

¹⁵Muhammed el-Eş’arî, *Cenûbu’r-Ruh* (Fas: el-Merkez es-Sekâfi Daru’l-Beyda, 1996),25.

¹⁶İbrahim el-Kûnî, *Nezîfu’l-Hacer*(Limasol: Dâru’t-Tenvîr,1992),24.

¹⁷Dergûsi, *ed-Derâvîş Ye ‘ûdüne ilâ’l-Menfâ*,19-20.

¹⁸Muhammed el-Eş’arî, *Cenûbu’r-Ruh*,62 ve 94.

¹⁹Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*,485.

²⁰el-Eş’arî, *Cenûbu’r-Ruh*, s.116.

²¹Nihat Azamat, “Melekût”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/47..

Bunlara ek olarak bir de daha çok mutasavvıf ve veli zatların biyografilerinde görülen *tayy-ı mekân* vardır ki bu da ancak bu romanlarda görülür. Arapçada “dürülmek” anlamında olan *tayy-ı mekân*, tasavvufta tıpkı Miraç gecesinde olduğu gibi bedenlerin bir anda uzun mesafeler kat ederek yer değiştirmesidir. Ruhun zaman ve mekân kısıtlamasından sıyrılıp yükseldiği manevi halidir.²² Örnek olarak *Dervişler Sürgüne Dönüyorlar* romanında Şeyh Abdülkadir Geylânî, gecenin üçte birinde zaviyede zikir halkasında dervişlere irşad eder, seher vakti teheccüd namazını kılar ve aniden ortadan kaybolur. Fecir vakti zaviyeye geri döner. Olup biteni şaşkınlık içinde izleyen romanın başkarakteri Derviş’e, Bağdat’a gidip geldiğini, demirden kuşların üzerinde uçan Rumların oraya saldırdığını ve her yerin alevler içinde kaldığını anlatır.²³ İç muhasebenin ve iç monolog konuşmaların yapıldığı tefekkür halinde olunan iç mekân da tasavvufi romanlarda görülen bir başka mekân türüdür. Bunun en güzel örneklerinden birini *Güneyin Ruhu* romanında Muhammed el-Fersîvî’nin zaman zaman dağdaki mağarada ibadet ve tefekkür amacıyla uzlete çekilip kendisini riyazete çekmesinde buluyoruz.²⁴ Öyleyse, çoğunlukla sûfilerin dini ilimleri ve tasavvuf terbiyesi aldıkları, zikir halkası kurdukları zaviyeler; ibadet ettikleri camiler, halvet odaları; tefekkür ettikleri çöl; uzlete çekildikleri mağaralar ve kabristan gibi yerler yanında aşkın mekânı olarak isimlendirilebilecek mekân ötesi mekânlar bu roman türüne ev sahipliği yapmaktadır denebilir.

Tasavvuf içerikli romanlara hayat veren karakterler gerçek şahsiyetler olabildiği gibi kurgusal ve yarı mitolojik şahsiyetlere de rastlanmaktadır. Karakterlerini gerçek kişilerden seçen tasavvufi romanlara Abdilillah Benarafe’nin kaleme aldığı Ebu’l-Hasan eş-Şûsterî’nin hayatını ve tasavvufi hallerini anlatan *Bilâdu’s-Sâd* (2009) ve İmam Gazzâlî’nin ilim yolculukları ile sûfi yaşantısını konu edinen *Tavâsinü’l-Gazzâlî* (2011) adlı romanları iyi birer örnektir.

Kurgu karakterler ile örgüsünü oluşturan tasavvufi romanların ilham kaynağı Arap İslam tarihi ve kültür mirası olmuştur. Bu türden karakterlerin de tasavvufun hedeflediği sûfi tiplemesine uygun, edep ve ahlâklı, örnek bir yaşamları olan, toplumun sorunlarına duyarlı ve ilkeli kişilikler olduğu görülür. Örneğin, Necip Mahfuz (1911-2006)’un *Rihletu İbn Fatûma- İbn Fatûma’nın yolculuğu* (1983) adlı romanı, Orta Çağ’da yaşamış olan Berberi Mağrib bilgini, kâşif ve seyyah İbn Battuta’dan esinlenilmiştir. Romanın başkişisi İbn Fatûma yaşadığı toplumdaki haksızlıklara isyan ederek adalet aramak için seyahatler yapan bir karakterdir.²⁵

²² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 698.

²³ Dergüsi, *ed-Derâvîş Ye ‘ûdüne ilâ’l-Menfâ*, 110.

²⁴ Eş’arî, *Cenûbu’r-Ruh*, 15.

²⁵ Semir Sedr, “Tahlilu Rivâyeti Rihleti İbn Fatûma, Hayr Celis Dergisi (28.07.2021) <https://khaerjalees.com>

Tasavvuf içerikli romanlar, tasavvuftaki hallere ve kişisel deneyimlere yer vermesinden dolayı zaman zaman başkarakterleri olağanüstü durumlar yani *kerametler* gösterebilmektedir. Örneğin, *Dervişler Sürgüne Dönüyorlar* romanının baş kişisi Derviş, suda yürüyen, akrep yiyen, kâğıttan uçaklarla gökyüzünde uçan hatta semada oturan ve istemsiz şekilde ayaklarının altından ateş çıkan bir figürdür.²⁶

Yukarıda zikredilen verilerin ışığında tasavvuf içerikli romanların gerek tema gerek yapısal unsurlarıyla diğer roman türlerinden farklı olduğu ve tasavvufi bakış açısıyla kaleme alındıkları söylenebilir. Buraya kadar içerik ve biçim olarak ele aldığımız tasavvuf içerikli romanların en belirgin özelliği hiç kuşkusuz bu araştırmanın da konusu olan dil ve üslubudur.

2.1. Tasavvuf İçerikli Romanların Dili

Tasavvufun kendine özgü bir sözlükçesi vardır. Diğer ilimlerdekinin aksine tasavvuf, bu dili kapalı tutmuş ve böylelikle kendisinden olmayanların anlamasını zorlaştırmıştır. Bunun nedeni coşku halinde iken sûfîlerin istemsiz şekilde söyledikleri ve tasavvuf terminolojisinde “şatah” olarak adlandırılan bir takım dini kurallara uymayan sözlerdir. En bilinen “şatah” örneği şehid mutasavvıf Hallâc-ı Mansur (ö. 309/922)’un söylediği “Ene’l Hak”tır. Başkalarının öfkesinden korkup oluşturdukları kapalı dile sığınan sûfîlerin sözlü/yazılı anlatımlarını doğru anlayabilmek için din dilinden farklı bu terminolojiyi iyi bilmek gerekmektedir.

Tasavvufi metinler imgelerle dolu hermönetik metinler olduğundan tasavvufi romanların da sembolik bir dili vardır. Edebî söz sanatlarının (teşbih, mecaz vd.), metaforların kullanıldığı ve metnin bâtinî (gizli) anlamının alegorik bir biçimde ifade edildiği görülür. Bu dil özelliğinden ötürü tasavvufi romanların okuyucusunun tarihine, edebiyatına aşina, felsefi düşünme ve sorgulama yeteneğine haiz entelektüel birikime sahip olması beklenmektedir. Faslı yazar Abdilillah Benarafe *el-Havamîmin*, Tunuslu yazar İbrahim Dergûsî de *Dervişler Sürgüne Dönüyorlar* romanının önsözünde bu beklentilerini açıkça dile getirmişlerdir. Aksi durumunda romanların layıkıyla anlaşılamayacağına dikkat çekmişlerdir.

Sembol, kelime kökeni olarak Yunanca “symbolon” kelimesinden gelmekte olup “kabul etme, işaret, yaklaştırma, kavşak, sözleşme, amblem, karşılaşma” gibi anlamlara gelmektedir.²⁷ Türkçe sözlükte: “Duyularla ifade edilemeyen bir şeyi belirten somut nesne veya işaret, remiz, rumuz, timsal ve simge” olarak açıklanmıştır.²⁸ Arapçada ise aynı anlamları ifade eden “رمز-remz” kelimesi ile karşılık bulmaktadır.

²⁶ Dergûsî, *ed-Derâvîş Ye ûdûne ilâ'l-Menfâ*,12.

²⁷ Güler Çelgin, *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kabcacı Yayınevi,2011),622.

²⁸ Türkçe Sözlük (Ankara Türk Dil Kurumu Yayını,1988) II/1278.

Tasavvuf sembolizmi tasavvufi bakış açısına sahiptir ve bu yönüyle edebî sembollerden farklılaşır. Bu semboller; soyut düşünceyi ifade etmede kullanılan fonetik “الرمز الذهني- Zihnî sembol”, tek bir kelimeyi içeren algısal “الرمز الحسي- duyuşal sembol” ve kelimenin sahip olduğu ikili anlamdan” mecaz” olanın ifadesi “الرمز المجازي- mecazî sembol” olarak nitelenmektedir.²⁹

Kelimelerin bilindik algılara dayalı anlamlarından çıkıp bilinmeyen metafizik dünyaya atfen batınî anlamlara bürünmesi tasavvufi romanların en belirgin özelliğidir. Sözcüklerin semantik yapılarını kaybedip birleşik bir anlamsal referansa işaret etmeleri modellemesiyle genellikle soyut ve somut kelimelerin bir araya gelerek sembolik bir ifade oluşturdukları görülür. Örneğin, somut kelime شجرة (ağaç) ve soyut kelime محبة (sevgi) bir araya gelerek شجرة المحبة ifadesi ile aşkın kök saldığı ve büyüdüğu kalbe işaret edilmektedir.³⁰

Her sūfinin tasavvufi deneyimi farklı olduğundan kendine özgü mahremiyeti ifade eden semboller de haliyle çeşitlenmekte ve sayıca artmaktadır. Tasavvuf içerikli romanlarda pek çok ve farklı semboller kullanılmakla birlikte bunlardan en sıklıkla görülenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

İlahi aşkın ifadesinde “kavuşulamayan platonik aşkın” sembolü olarak kadın, Allah aşkından kendinden geçmeyi ve bunun sonunda hissedilen zevke işaretle içki/şarap, hayatın varlığı, sırrı ve Ahireti simgelemek adına su, kâinattaki tüm varlıkların İlahi yaratıcının yansıması manasında ma’rifete (ilahi bilgi) ulaşmada araç manasında doğa, gökyüzünde sınırsız yükselmenin, ma’rifeti aramanın ve daimi yolculuğun imgesi kuş, hakikatleri temsil etmede Arapça harfler, cisimlerin hareketlerinden doğan enerji sebebiyle gizemli kabul edilen sayılar.³¹

Sembolik dili ve retorik yapısı ile tasavvufi romanlar daha önce de zikredildiği üzere daha çok Mağrib coğrafyasında yaygındır. Bu kadar yaygın olmasının nedenini tasavvuf geleneğinin çok eskilere (Murâbitlar-1056-1147) dayanması gerçeği ile ilişkilendirmek mümkündür. Zira bölge halklarının İslamlaşması sūfiler yoluyla olmuştur.³² Dolayısıyla bu kadim gelenek bir kültürel miras olarak tasavvufi anlatı şeklinde Megaribe ülkelerinde temayüz etmiştir.

3.Tasavvuf İçerikli Megaribe Romanlar

Hiç kuşkusuz Megaribe tasavvufunun kaynağı Meşrik (Dođu)’tir. Zira hac, ticaret ve İslami ilimleri merkezinde öğrenmek amacıyla Dođu’ya yapılan yolculuklar beraberinde oraya ait eserleri ve öğrenilen tasavvufi öğretileri de getirmiştir. Megaribe sūfilerini Meşrik sūfilerinden farklı kılan özellik ise onların tarih boyunca gösterdikleri kahramanlıkları ve

²⁹ Vadahi Yunus, *el-Kadâya en-Nakdıyye fi’n-Nesiri’s-Sūfi* (Şam: İttihadu’l-Kitab,2006),108-109.

³⁰ Abdusselam Eklemün, *er-Rivâyet ve’l-Ma’rifet* (Agadir:2019),95.

³¹ Esmâ Huvâliidiyye, *er-Remzu’s-Sūfi* (Rabat: Menşurat Dıfâf,2014),43-60.

³² Kadir Özköse, *Fas’ta Tasavvufi Hayat* (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2019),10.

direnışçi ruhlarıdır. Orta Çağ Haçlı Seferlerine ve Hristiyanlaştırma politikalarına, modern dönemde ise bölgeyi işgale gelen sömürgeci Fransız ve İtalyan güçlerine karşı gösterdikleri direniş onları farklı kılmıştır. Bu durumu “küçük ve büyük cihatları birleştirme” olarak ifade eden Mağribî sûfiler tasavvufi romanların da ilham kaynağı olmuşlardır. Abdusselâm b. Meşîş (1140-1227)'in *es-Salatu'l-Meşîşiyye* isimli eserinin bu manada önemli bir rolü vardır.³³

Mağrib coğrafyasına tasavvuf H.3/M.9.Yy'de Tunus'taki Kayrevan okulunun açılması ile girmiştir. Okul kısa zamanda ihtiyaç duyulan nahiv, fıkıh, urcuzeler gibi doğulu kaynaklara nüfuz eder ve zaman içinde bölgenin en büyük tasavvuf ilim ve kültür merkezi haline gelir.³⁴ H.7/M.13.Yy'dan itibaren tasavvufi eserler telif olunmaya başlar. Mağrib coğrafyasının tarihinde *Tekkeler ve Zaviyeler Dönemi* olarak bilinen bu evreden itibaren yazılmış olan başlıca eserler arasında şunlar zikredilebilir: Şerafeddin el-Bûsırî (1213-1294)'nin *el-Burde* ya da *el Bür`e*, İbrarim et- Tâzi (1390-1462)'nin *Risaleleri*, Şazeli Ebu'l Hasan Ali b. Meymune'l Gumârî (1450-1511)'nin *Mebadiu's-Sâlikîn İla Makamati'l-Ârifin*, Süleyman el-Cezûlî (1404-1465)'nin *Delailu'l-Hayrat*, Abdurrahman el-Meczub (1506-1568)'un *Rubaiyyat* ve Abdülkadir el-'İlmî (1742-1850)'nin *Tevesseliyyat* ve *el-Mevalidi'n-Nesriyye* adlı eserleri.³⁵ Toplumsal hafızada önemli bir yeri olan bu eserler Megaribe tasavvufi romancılığının da referanslarıdır.

Tasavvuf içerikli Megaribe romancılığı, ilk eserini Meşrik (Doğu) Arap edebiyatı tasavvuf romancılığına nispeten daha erken bir zamanda vermiştir. Faslı yazar Tuhami el-Wazzani (1903-1972)'nin *ez-Zâviye* (1942) adlı romanı bölgenin ilk tasavvuf içerikli roman örneğidir. Yazar, çocukluk yıllarını, ailesini ve yakın çevresini anlattığı romanda ilk gençlik yıllarında Kur'anı Kerim ve dini eğitimini aldığı, mürit olarak bağlı olduğu şeyhi İdris el-Harrâk'a ve zâviyedeki günlerine odaklanır.³⁶ Aslında bu eserin öncesinde ilk tasavvufi roman olarak 1939 yılında Tunuslu yazar Mahmûd el-Messâ'dî (1911-2004)'ye ait *Ebu Hureyre Şöyle Anlattı* adlı romanın adı geçer; ancak bu eser kısmî olarak basılmış, yarım kalmıştır. Tamamı ancak 1973 yılında yayımlanmıştır. Romanın başkahramanı Mekke'de yaşayan Ebu Hureyre'dir. Roman, ontolojik olarak varoluş, kâinat ve insan konularını işleyen felsefî üslupta bir tasavvufi romandır.³⁷ Keza aynı yazarın *Mevidu'n-Nisyan - Unutkanlığın Doğumu* (1974) adlı romanı da Megaribe tasavvufi romanların öncü romanlarından biridir.

³³Muhammed et-Tihâmî, "Fi'l-Edebi's-Sûfi el-Mağribi Hasaisu'r-Ru'ya ve Almatu'l-Cemâl", Tawaseen (Erişim: 29.05.2022).

³⁴Geertz Clifford, *İslam Observed: Religious Development in Morocco and Indonesia* (Chicago: The University of Chicago Press, 1968), 5.

³⁵et-Tihâmî, "Fi'l-Edebi's-Sûfi el-Mağribi Hasaisu'r-Ru'ya ve Almatu'l-Cemâl", Tawaseen.

³⁶Fetîha Gazali, *Tecelliyâtu's-Sûfiyyeti fi't-Tecrubeti'r-Rivâiyyeti'l Muâsireti Liselam Ahmed İdrisu* (Cezayir: Biskra Muhammed Haydar Üniversitesi, İnsani ve Beşeri Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2018), 34.

³⁷Mahmûd el-Messâ'dî, *Haddese Ebû Hureyre Kâle..* (Tunus: Dâru'l-Cenûb, 1994).

Megaribe tasavvufi romanlar seksenli yıllara değin durağan bir dönem geçirir. Bunun başlıca sebebi, sömürgeci güçlere karşı verilen mücadelelerin geç sonuçlanmasıdır. Bölge ülkeleri ancak altmışlı yıllarda bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Seksenli yıllara gelindiğinde bitkin Mağrib coğrafyasında edebi tür olarak romana özellikle de tasavvufi romanlara büyük bir rağbet olur. Edebi çevreler bu rağbeti o yıllarda dünyada artan mistisizm eğilimine dayandırmışlardır. Ancak söz konusu Mağrib coğrafyası olunca her dönem tüm canlılığıyla devam etmiş olan tasavvuf geleneğinin edebi eserlerde yeşermesi dışarıdan bir etkiye ihtiyaç duymayacak kadar tabii bir durumdur. Nasıl ki dünya klasiklerinde önemli bir konuma sahip Rus romancılığı toplumun sosyo-ekonomik yapısına uygun *Toplumcu Gerçekçiliği* ile şöhret buldu ise Megaribe romancılığı da geleneksel kültürel kimliğine uygun *tasavvufi romanları* ile anılmaktadır. Öte yandan çağdaş romanlarda tasavvufun bu kadar yer almasının gerekçesi, toplumsal sorunların ifadesinde modern Arap edebiyatının divanı olarak addedilen roman aracılığıyla aşına olunan geleneksel kültür mirasının dilinden yararlanma isteğidir. Bir başka deyişle okura ulaşabilme ve popüleritenin arttırılmasıdır. Nitekim Megaribe ülkelerinde tasavvufi romanların yoğun ilgi görmesinden bu hedefe ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Keza 2011 yılında sadece Fas'ta yayınlanan tasavvuf içerikli roman sayısı yüz yirmi altıdır.³⁸

Tasavvuf içerikli Megaribe romanlarından başlıca eserler şunlardır:

Moritanyalı yazar Abdül Velid Abdülkâdir (d.1941)'in *القبر المجهول - Bilinmeyen Mezar* (1984), Libyalı yazar İbrahim el-Kûnî'nin *التبر - Saf Altın* (1991), Tunuslu yazar İbrahim ed-Dergûsî'nin *Sürgüne Dönen Dervişler* (1992), Faslı Muhammed el-Eş'arî'nin *Güneyin Ruhu* (1996), Faslı yazar Ahmed Tevfik (d.1943)'in *حارات ابي موسى - Ebu Musa'nın Komşuları* (1997), Cezayirli yazar Tâhir Vattâr'ın *Veli Tahir Ellerin Semaya Kaldırıyor* (1999), Faslı yazar Abdilillah Bin Arafé'nin ilk romanı *جبل قاف - Kaf Dağı* (2002) ile başlayan ve 'İrfani Romanlar'³⁹ olarak adlandırdığı tüm romanları⁴⁰, Cezayirli yazar Abdülkadir Amişe (d.1950)'nin *Beydâu'l-Yakîn - İnancın Beyazlığı* (2006) ve Faslı Mustafa Lağtîrî (d.1965)'nin *el-Atlasıyyu't-Tâihu - Sürüklenen Atlantik* (2015) adlı romanları.⁴¹

4. Tasavvuf İçerikli Megaribe Romanlarında Semboller

Tasavvuf içerikli Megaribe romanların en belirgin özelliği, Kur'anı Kerim ve Hadis'i Şeriflerden doğrudan alıntılar yapması (iktibâs) ya da telmihte bulunması (hatırlatma);

³⁸ Gazali, *Tecelliyâtu's-Sûfiyyeti fi't-Tecrubeti'r-Rivâiyeti'l-Muâsreti Liselam Ahmed İdrisu*,35.

³⁹ *İrfânî Roman* adlandırmasının sahibi Abdelillâh Benarafe, kendisiyle yapılan bir söyleşide; tasavvufa yer veren tasavvufi romanlardan farklı olarak bu romanların irfan üzere olması ve bireyin manevi deneyimini akıl dahil farklı algılarıyla ele alma, değerlendirme, ölçme ve bu deneyim hakkında bilgi sahibi olmasının gözetilmesidir (Zevât Dergisi, 2015:56).

⁴⁰ Yazarın diğer romanları şöyledir: *Bahru Nûn* (2007), *Bilâdu's-Sâd* (2009), *el-Havâmîm* (2010), *Tavâsînu'l-Gazzali* (2011), *İbnu'l-Hatîb Fi Ravdati Tâhâ* (2012), *Yâsin Kalbu'l-Hilâfe* (2013), *Tavku Sırrı'l-Mehabbe: Sıretu'l-Aşk inde İbn Hazm* (2015), *el-Cüneyd* (2016), *Hunâse* (2018) ve *İdris Elif Lam Mim Sâd el-Velâye* (2019).

⁴¹ el-Âkil, et- et-Tahavvulâtu'l-Ma'rifiyyetu'l-Cedîde fi'r-Rivâiyeti'l-'Arabiyye Ba'de 1990.

ayrıca dini, edebi ve tarihi figürler üzerinden metinlerarası göndermelerle halk hikayelerinden yarı mitolojik ve efsanevi olayları dâhil etmesidir. Romanların bir diğer ortak özelliği de anlatıma dayalı olması ve dolayısıyla bir anlatıcının varlığıdır. Genellikle de bu anlatıcı hâkim bakış açısı ile yazardır.

Megaribe romanlarında tasavvufun iki şekilde yer aldığı görülmüştür. Birincisinde, kadim ve köklü bir miras olarak tekke, zaviye, derviş, şeyh, zikir halkaları vb. gibi geleneksel yapısı ile sosyal yaşamın içinde doğal bir unsurdur. İkincisinde ise toplumsal sorunların çözümünde etkisiz hatta bu sorunların ana sebebidir. Bu boyuttaki tasavvuf, daha çok şeyh figürü üzerinden alaycı ve kinayeli bir üslupta yer almıştır. Örneğin; Vattar'ın *Tâhir Velî Ellerini Duaya Kaldırıyor* adlı romanında şeyh figürü, nefsinin isteklerine boyun eğen ve kolaylıkla günah işleyen bir tiptedir.⁴² Yine aynı romanda şeyh, tahtında oturup zelil durumdaki Arap ülkelerini seyretmekte, iddia edildiği gibi keramet gösterip sıkıntıları yok edememektedir.⁴³ Dergûsi'nin *Dervişler Sürgünden Dönüyorlar* romanında da benzer şekilde Derviş'in köyündeki şeyh, Fransız turistin düzenlediği ev partilerinde uyuşturucu ve içki ile kendinden geçen günahkâr bir figürdür.⁴⁴ Tasavvufun bu şekilde olumsuz bir şekilde işlendiği romanlar daha çok doksanlı yıllardadır. Bu yıllarda özellikle Cezayir ve Tunus'un batıyla etkileşimleri artmış ve bölgedeki siyasi iktidarlar büyük oranda seküler bir dünya görüşüne kaymıştır. Dolayısıyla bu eksen kaymasına karşı tehdit oluşturan ve üstelik toplumun nazarında önemli bir yeri olan tasavvuf geleneği, hicvedilerek değersizleştirilmek istenmiştir. Cezayir ve Tunus'un aksine Fas'taki romanlarda tasavvuf, kültürel mirasın yeniden inşasında aracılık etmiş ve öğüt verici, ahlaki yönüyle işlenmiştir.

Tasavvufun sembolik dili tasavvuf içerikli Megaribe romanlarının da ana karakteristiğidir. Sembolik dilin yanı sıra retorici merkeze alan (söz sanatları) yapısı da göze çarpan bir diğer özelliğidir. Şiirselliği, belagati ve tasavvufi terimlerden oluşan bu anlatıların inşasında semboller önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda çalışmada ele alınan tasavvuf içerikli romanlar üzerinde yapılan incelemede kuş, kadın, içki, kadeh, ayna, harf, sayı, çöl ve mecazi kelimeler öne çıkan sembollerdir. Araştırmanın bu bölümünde bu sembollerin izi sürülerek romanlarda simgeledikleri tasavvufi bakış serdedilecektir.

4.1. Kuş sembolü

Tasavvuf ve *kuş* kelimeleri birlikte anıldığında hiç kuşkusuz akıllara ilk gelen eser Feridüddîn Attâr'ın *Mantıku't-Tayr - Kuşların Dili* adlı eseridir. Kuşların toplanıp Hühüd'un rehberliğinde padişahları Simurg'a ulaşabilmek için katettikleri bu yolculuğun hikayesi aslında sûfilerin ma'rifete ermek uğrunda seyri-sülûklarıdır. Soyut ve somut dünyalarından ibaret olan insanoğlu için *kuş*, her zaman bilinmeyen âlemlere uçabildiği

⁴² Tâhir Vattar, *Tâhir Velî Ellerini Duaya Kaldırıyor* (Cezayir: Müessesetu'l Vataniyyetu li'l Fünûni'l Matbaiyyeti, 2007), 16.

⁴³ Vattar, *Tâhir Velî Ellerini Duaya Kaldırıyor*, 29-30.

⁴⁴ İbrahim Dergûsi, *ed-Derâviş Ye 'ûdüne ilâ'l-Menfâ*, 71.

için özgürlüğün timsali olmuştur. Tasavvufi anlatıda da *kuş* aynı anlamlara gelmekte olup gökyüzünde sınırsız yükselmeyi, özgürlüğü, sonsuz özlemi, mutlak hakikati aramayı ve sürekli bir yolculuğu simgeler.⁴⁵ *Kuş* sembolü yukarıda zikredilen romanlardan Faslı yazar Eş'arî'nin romanı *Güneyin Ruhu'nda* ölüm temasının metaforu olarak manevi yükselişe işaret eder. Romanın başkarakteri Muhammed el-Fersîvî, babasının cenazesinin başında evlerinin avlusunda toplanmış akrabalarına babası ölmeden önce gördüğü rüyasını anlatır. Buna göre, aniden gökyüzünden avluya doğru inen kocaman, heybetli bir beyaz kuş ayaklarıyla babasını kavrayıp semaya doğru yükselmiştir.⁴⁶ Burada kuş, kişinin maddi âlemden bilinmeyen âleme yolculuğunun bir başka deyişle ten kafesinde hapsolmuş ruhunu ait olduğu berzah âlemine götüren aracıdır.

Kuş sembolü Tunuslu yazar Dergûsi'nin romanı *Dervişler Sürgüne Dönüyorlar'* da romanın başkarakteri Derviş'in öldükten sonra kartala benzeyen büyük bir kuşun bedeninde tenâsüh etmesi şeklinde görülür. Tenâsüh, Arapçada biri diğerini takip edip yok etmek anlamında olup, terim olarak insan ruhunun başka bir insana ya da bir hayvana girmesi demektir. Bu düşünce daha çok Hind kültüründe görülür. Az da olsa bazı ehl-i sünnet dışı tasavvuf okullarında da benzer görüşler vardır.⁴⁷ Romanda Derviş, öldükten sonra hayatta iken mücadele ettiği Fransua Martel'e teslim edilmek üzere bir cüzdan bırakır. Cüzdanı bir çocuk bulur ve cüzdanı açtığı anda canlı canlı yılanlar belirir. Korkuyla cüzdanı kapatır, evine getirir. Babası da merakla cüzdanı açınca aynı durumla karşılaşır ve cüzdanı hemen üzerinde yazılı adrese götürür. Adres Martel'in evidir. Cüzdan Martel'e gönderildiği için yılanlar kaybolur ve içinden: "Derviş'ten Martel'e.. Uyarandan özür diliyorum.." yazılı not çıkar. Derviş, geçmişte Martel'in evine girip fotoğraf makinesinden Tunus'un tarihi mirasını korumak adına Martel'in çektiği film rulosunu çıkarıp yutmuştu. Martel o film rulosunda yaratılışın başlangıcına ait resimlerin de olduğunu söyleyip "vahşi Şarklı" dediği Derviş'e çok kızmıştı. Derviş geçmişte yaşanan bu olay nedeniyle özür notu ile sözüne başlar. Geçmişteki hatasını telafi etmek üzere Martel'e cüzdan içinde yaratılıştan günümüze insanlığın tarihçesi şeklinde kısa kısa hikâyeler, Hint felsefesinden hikmetli sözler, Ebu Nuvas'tan şiirler, İmam Verş'in hattıyla Kur'an'dan Sureler ve Hadis-i Şerifler göndermiştir. Martel geçmişin etkisiyle bu not kâğıtlarını açıp okumak istemez. Ancak o esnada kapkara iri bir *kuş* belirir. Martel gözlerine inanamaz çünkü dikkatli bakınca kuş suretindeki Derviş'i görür. *Kuş* evin etrafında döner durur ve uzun süre havada asılı kalır. En sonunda Martel'in başına konar ve onu gagalar. Martel istemeye istemeye cüzdanı eline alır ve içindeki kâğıtları okumaya başlayınca *kuş* ortadan kaybolur.⁴⁸

⁴⁵ Hamza Hammade, "Tasavvufi Bakış İle Sanatsal Yaratıcılık Arasında Sembol" (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014),293.

⁴⁶ Eş'arî, *Cenûbu'r-Ruh*,27.

⁴⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*,710.

⁴⁸ Dergûsi, *ed-Derâvîş Ye 'ûdüne ilâ'l-Menfâ*,80-81.

Kuş bu romanda, Martel'in yaratılışın gerçek bilgisine ulaşmasını sağlayan aracı konumundadır. Ayrıca Derviş'in manevi miracını (yükselişini) sağladığını ve mana âleminde özgürce uçarak gelmesi de artık kemale ermiş, ma'rifete ulaşmış olduğunu ifade etmektedir. Her iki romandaki *kuş*, algısal sembol (الرمز الحسی) kullanımına dair güzel örneklerdir.

4.2. Kadın Sembolü

Sûfinin "ilahî aşk" ifadesinde *kadın*, ilahi bahşedilmişliğin en eksiksiz tezahüründen başka bir şey değildir. Kadın, ilâhî güzelliğin bir tecellisi olarak tek sevgili yani kendisine ortak koşulmayan Allah (c.c) sevgisini simgeler. Arap edebiyatının Cahiliye döneminin meşhur aşk şiirlerinin figürü *kadın*, Emeviler döneminde Ömer b. Rebia, İbn Kays er-Rakıyyât ve diğerlerinin elinde bir tarafla da başka bir yöne evrilmiştir. Artık *kadın* tasavvuf edebiyatında ilahi aşka işaretle "kavuşulamayan aşkın" bir imgesi olmuştur.⁴⁹

Öte yandan Kur'an-ı Kerim'deki Adem ile Havva kıssasından hareketle *kadın* ilk günahın sebebi ve nefsin simgesi olarak da nitelendirilmiştir. Nitekim *Dervişler Sürgüne Dönüyorlar* adlı romanda, Adem efendimiz ile Havva anamızın Cenab-ı Hakk'ın kendilerine haram kıldığı ağaçtan yedikten sonra cennetten çıkışlarının hikâyesinin anlatıldığı bölümde kadın, baştan çıkarma sebebidir.⁵⁰

Kadın, Güneyin Ruhu adlı romanda ilahi aşkın sembolüdür. Romanın başkarakteri Muhammed el-Fersivî'nin katıldığı zikir halkasındaki deneyimi şu şekilde tasvir edilmektedir:

"... kalabalığın içinde sendelemiş, kendisini büyüleyici İseviyye melodilerine teslim etmişti. Sanki denizin karanlığında yüzüyordu, etrafında onu saran insanlardan kimseyi duymuyor, aldırış etmiyordu. Rüzgâr gibi bir şey onu yukarı kaldırıyor, onu uçuruyordu. Artık hiçbir şey hissetmiyordu, sanki bulutların arasında sarhoş gibi yüzüyordu. İşte onu gördüğü an da bu andı: bir çift simsiyah göz. Yüksekten soğuk bir çukura düşmüş gibiydi. Aman Allahım! Bu kapkara iri gözlerin sahibi, tüm vücudunu saran bembeyaz haykılı⁵¹ bu kadın da kimdi? Sadece gözleri görünüyordu. Etrafında döndükçe ondan bir ışık hüzmeleri yayılıyordu. Şimşegin çarpması gibi hızlıca bir anda çarpmıştı onu. Onu sarhoş etmişti, yükseklerden atlamıştı sonunda yeşil kubbeyi gördü, beyaz sarıklı bedenler sağa sola sallanıyor, derin derin nefeslerle zikrediyorlardı..."⁵²

Muhammed'in sema halinde cezbeye kapıldığında gördüğü ve aniden kaybolan kadın silüeti onun içindeki ilahî aşkın tezahürüdür. Kaybolması da kavuşulamayan aşktır. İbnü'l-Arabî, tasavvuftaki kadın algısını şöyle ifade eder: "Sûfinin kadındaki hakikat

⁴⁹ Hammade, "Tasavvufi Bakış İle Sanatsal Yaratıcılık Arasında Sembol", 282.

⁵⁰ Dergûsi, *ed-Derâvîş Ye 'ûdüne ilâ'l-Menfâ*, 28-30.

⁵¹ Hâyık (حايك), Fas'ta kadınların yukarıdan aşağıya doğru sarındıkları beyaz örtü.

⁵² Eş'arî, *Cenûbu'r-Ruh*, 61-62.

şahadeti eksiksiz ve tamdır... Yani hakikati özünden ayrı görmez..." Böyle bir algı, beşerî cinsiyet bağlamında dişiliğin sınırlarında olmayan, onu ilahi güzelliğin bir tecellisi olarak kabul eden bir düşünme biçimidir.⁵³

Tâhir Velî Elleri Duaya Kaldırıyor romanında kadın, tâhir (arınmış, temiz) Veli'yi yoldan çıkararak ve günaha sevk eden bir figürdür. Veli zatlardan birinin türbesinde gökyüzünden inen Bellare, Tâhir Veli'nin nefsiyle mücadelesinin öznesi olur. İnsan mı cin mi olduğuna karar veremediği öte yandan güzelliği ile göz kamaştıran Bellare'nin davetkâr sözleri, Veli'nin nefesine yenik düşmesine ve günah işlemesine yol açar. Gördüğü kadın hayalinin ortadan kaybolmasıyla kendine gelen günahkâr Veli, secdeye kapanır ve iki rekât namaz kılarak tövbe eder.⁵⁴

Bilinmeyen Mezar veya Kökler romanında ise kadın, ilahi aşkın simgesidir. Meymûne ve Selami'nin sonu ayrılıkla biten aşk hikâyesinde kavuşulamayan beşerî aşk ilahi aşka gidişteki ilk basamak mesabesindedir. Selami'nin büyük bir aşkla bağlı olduğu Meymûne'yi ma'rifeti elde etme yolculuğu uğruna "terk" etmesi, mâsivâdan Allah'a yönelişi sembolize etmektedir. Bu zorunlu terk ediş her zaman Selami'nin vicdanını sızlatmış ve bir elem olarak yüreğinde hep var olmuştur⁵⁵. Bu ayrılık acısı aşkını diri tutmuş özlem ve kavuşma arzusu da onun ma'rifet yolculuğundaki cehdini (gayretini) artırmıştır.

Bu romanlardaki kullanımına bakarak kadının, hem ilahi aşk hem de sûfiyi günaha sevk eden şey anlamlarında algısal sembol (الرمز الحسى) olarak kullanımı dikkat çekmektedir.

4.3. İçki Sembolü

İçki/şarap خمر tasavvufun vazgeçilmez öğelerinden biridir. İçkinin tasavvufî bir simge olarak ilk defa H. II. yüzyılda Hz.Rabiatu'l-Adeviyye'nin şiirlerinde görülür. Keza el-Hallâc, İbn'ul Fâriz ve Ömer Hayyâm'ın şiirlerinde de içki motifini görmek mümkündür. Burada kastedilen içki, ma'rifet, Allah'a duyulan derin sevgi ve özlem gibi anlamlarda kadeh, nedim, sâki gibi motiflerle beraber kullanılmıştır.⁵⁶ (Yeşildağ, 2017: 306).

İçki imgesi *Dervişler Sürgüne Dönüyorlar* romanında bir zikir halkasında sabah gün doğumuna yakın fecr vaktinde cezbe⁵⁷ halinde iken dervişlerin söylediği ilahide geçmektedir. İlahideki "عطش-susamak" ve "خمرة-şarap" kelimeleri birer mecazi sembol (الرمز المجازي) örneğidir.⁵⁸

⁵³ Huvâliyye, *er-Remzu's-Sûfi*,59.

⁵⁴ Tâhir Vattar, *Tâhir Velî Elleri Duaya Kaldırıyor*,16.

⁵⁵ Ahmed Velid Abdülkadir, *Bilinmeyen Mezar veya Kökler*,149.

⁵⁶ Abdussamed Yeşildağ. "Arap Şiirinde Şarap" (Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2017), 306.

⁵⁷ Arapçada "kendine çekmek" anlamına gelen کذب kelimesi tasavvufta Allah'ın veli kullarını kendisine yaklaştırmaya demektir. Sûfiler cezbe, kulun beşerî özelliklerden çekilip ilâhî özellikleri kazanarak vahdet tecellilerini müşahade etmesidir (Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.183).

⁵⁸ Dergüsi, *ed-Derâviş Ye 'ûdüne ilâ'l-Menfâ*,56.

يا خليلي
 الحمرة ري للحائم العطشان
 فاسقياي بين الدنان إلى أن
 تربياني كبعض تلك الدنان
 واسقياي، فقد رأيت بعيني
 في قرار الجحيم أين مكاني؟!

“Ey dostum! Susamıştım, susamış semazeni kana kana sulayan şaraptır

Beni görene kadar şarap testilerinin arasında beni sula,

Bazı şarap testileri gibi sen de beni sula, gözlerimle görmüştüm

Hükmü verilmiş cehennemde yerim neresi?”

Muhabbetin ve ilahî aşkın sûfiyi kendinden geçirmesi, kalbinin aşk ateşiyle yanması onun susuzluğudur (عطش). Sûfideki bu muhabbet içkiye benzetilmiştir. İçki nasıl sarhoş ederse ilahî aşk da sahibinde sarhoşluğa (sekr) yol açar. İçmenin safhaları da tasavvuf terminolojisinin ana unsurları haline gelmiştir. İlk aşama “tatma” manasında ‘ ذوق –zevk’, ikinci aşama ‘ içme-شرب’ ve son aşama yukarıdaki şiirde geçen ‘ ري – reyy’ kelimesinin işaret ettiği ‘ içkiye kanma’dır. Sûfilerin ilahî sırların tadına vardıkları makam *zevk*, buldukları makamdan bir üst makama yükselmeleri *şurb* ve çok içtikleri için artık sarhoşluktan arı olmaları *reyy* makamıdır ki işte burada artık Hakk ile beraberdirler.⁵⁹

Romanda geçen içki/şarap sembolü, sûfilerin ilahi aşktan duydukları lezzeti ve mest olmayı ifade etmektedir. Dolayısıyla içki/şarap kelimesi asıl anlamından çıkıp soyut bir halin tasvirinde yeni bir mecazi anlama nakledilmiştir.

4.4. Kadeh sembolü

Kadeh de içki/şarap ile bağlantılı olarak tasavvufun vazgeçilmez sembollerinden bir diğeridir. *Güneyin Ruhu*’nda Muhammed el-Fersîvî, ‘Aynu’s-Sî ‘Ammar Camisinde ibadetle geçirdiği gece rüyasında, bir kuyunun başında etrafını ellerinde *kadeh* olan insanların sardığını görür. Bu insanlar, kadehleri kuyudan çektikleri gümüşlerle doldurmalarına rağmen kadehler aslında hiç dolmazlar.⁶⁰

Sûfizimde *kadeh* kâmil insan gönlünü sembolize etmektedir. Arapça olan bu kelime Türkçede de aynı manada olup ayaklı içki bardağıdır. Tasavvufta manevi hal, cezbe, ruhi zevk, şevk ve vecd gibi tasavvufi anlamlara da gelmektedir⁶¹. Romanda sûfi Muhammed’in

⁵⁹ M. A. Yekta Saraç, “Tasavvuf Edebiyatında İçki Kavramına Giriş ve Yunus Emre Örneği”, <https://isamveri.org/>, Erişim:02.06.2023.

⁶⁰ Eş’arî, *Cenûbu’r-Ruh*,60.

⁶¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*,416.

gönlü mana âleminde aşk şarabından içmekte ama kanmamakta, kadehi boş kalmaktadır. Bu da onun henüz daha kâmil insan olamadığının ve manevi yolculuğunun daha sonuna ulaşmadığının bir göstergesidir. Zira Muhammed rüyasını şeyhinin vefat edeceğine yorar ve köyüne döndüğünde rüyasının doğru çıktığını görür. Şeyhi vefat etmiş dolayısıyla manevi eğitimi yarım kalmıştır⁶². Dolayısıyla romanda geçen *kadeh*, algısal bir semboldür.

4.5. Ayna Sembolü

Tasavvuf düşüncesinde *ayna*, Allah'ın varlığının göstergesi olan bütün âlemleri ve kâmil insanın kalbini simgelemektedir. Buna göre Allah'ın sıfatları ve isimleri diğer varlıklardan çok insanda tecelli eder. Bu manada bir Hadis-i Şerif'te de işaret bulunduğu üzere "mü'min mü'minin aynasıdır". Yani kişi kendisinde göremediği hata ve kusurlarını din kardeşi vasıtasıyla görerek hem kendini hem mü'min kardeşini bu eksikliklerden arındırır.

Dervişler *Sürgüne Dönüyorlar* romanında bir algısal sembol örneği olarak *ayna* imgesi geçmektedir. Romanın baş karakteri Derviş'in yüzü, "dünyanın bütün güneşlerini tutuşturan bir ayna" olarak tasvir edilmiştir. ⁶³ Derviş köyünden ayrılarak ruhi inkişafı için çıktığı yolculuğundan kemale ermiş olarak dönmüş ve köy halkına bir *ayna* olmuş, Allah'tan aldığı ışığını ayna gibi köy halkına yansıtmıştır. Böylelikle köye gelip giden turistler yüzünden dini yaşantılarını, ibadetlerini terk eden ve günahlara gark olan köy ahalisine hatalarını göstermiştir.

4.6. Harf Sembolü

Tasavvuf sembolizminde gizemli manaları barındırdıkları gerekçesi ile *harfler* önemli bir konuma sahip olmuşlardır. Arapçada harf; bir şeyin sınırı, bir şeyden vazgeçilmesi ve bir şeyin takdir edilmesi anlamlarındadır.⁶⁴ Büyük mutasavvıf İbnü'l-Arabî, lafızlar ve manalar arasında ontolojik bir bağ kurar ve "harfler de bizim gibi bir âlemdir" diyerek kendilerine ait anlamlandırılmayı bekleyen şifreli bir dünyaları olduğuna işaret eder. İbnü'l-Arabî, insanın nefesi vasıtasıyla harfleri meydana getirmesi ile Tanrı'nın âlemi ve âlemdeki varlıkları var etmesi arasında benzerlik ilişkisi kurar ve harflere bu şifreli dünyalarına atfen metafizik anlamlar yükler.⁶⁵

Harfler her zaman sûfilerin dikkatini çekmiş ve keşfedilmeyi bekleyen sırlar olarak görülmüştür. Bu manada Kur'andaki harflerle başlayan sureler (Huruf-u Mukattaa) tasavvufi metinlere ve romanlara ilham kaynağı olmuştur. Hallâc-ı Mansur'un "et-Tavâsîn الطواسين" adlı eseri tasavvufta harf sembolizminin başat eseridir. Faslı yazar Abdilillah Benarafe'nin *Hâmîmler* adlı romanı harflerin sembol olarak kullanımına güzel bir örnektir.

⁶² Eş'arî, *Cenûbu'r-Ruh*, 61.

⁶³ ويصبح وجهه امرأة تشتعل فيها كل شموس الدنيا Dergüsi, *ed-Derâvîş Ye 'ûdüne ilâ'l-Menfâ*, 14.

⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab* (Beyrut: Dâr Sâdır, 2005), "Harf", 4/88.

⁶⁵ Ekrem Demirli, *İbnü'l-Ârabî Metafizigi* (İstanbul: Sûfi Kitap, 2017), 3.basım, 229.

Zaten başlık da buna işaret eder: el-Havâmîm-(الحواميم). Romanda ح harfi حياة hayatu, harfi de موت ölümü simgelemektedir. Hayat aynı zamanda romandaki baş kadın karakterin de ismidir. Romanda, nur (aydınlık) ile karanlık, ihya (canlandırma) ile ifna' (yok etme) vb. ikilemelerle okuyucuya irfâni mesajlar verilmektedir.⁶⁶ Yazar romanın giriş bölümünde “حم -Hâmim” harfleri ile ilgili şunları kaleme almıştır:

“Havâmim’in Hâ’sı surelerdeki Allah’ın sırrıdır, onun hakikatini insanların nazarlarından sakladı. Eğer (bir gün) kâinattan ve onun silüetinden göç edersen, ruhların ve gerçek sûretlerin dünyasına gidersen. Arşın hakikatlerini taşıyanlara bak, (hepsi) bir kader üzerine gelmiştir. Kabuğunu (seni sarmalayan zarını) sultan olarak bulursun. Onun izzeti (şanı), onun benzersiz olması ve başkalarından korkmamasındadır”.

4.7. Sayı Sembolü

Kâinatın uyumlu döngüsünden hareketle ortaya çıkan ve sayıların Tanrı ile evren arasında aracı oldukları düşüncesi ile gelişen sayı gizemciliği zaman içinde sayı sembolizmine dönüşmüştür. Böylelikle de sayılara metafizik anlamlar yüklenmiştir.⁶⁷ Bu düşünceye benzer şekilde sûfiler de batını ilimlerin sırlarını keşfettikçe cisimlerin hareketlerinden mütevellit sayıların sırları olduğuna işaret etmişlerdir. 1, 3, 7 ve 40 sayıları sûfilerin ulvi anlamlar yüklediği sayılardır.⁶⁸

Sayılarla atfedilen sırlar tasavvuf içerikli romanlara da malzeme olmuştur. *Dervişler Sürgüne Dönüyorlar* romanında geçen yedi (7) sayısı buna bir örnektir. Derviş’in Martel’e gönderdiği gizemli hikâyelerle dolu cüzdan, onu bulan çocuğun evinde altı gece kaldıktan sonra yedinci gün sahibine yani Martel’e teslim edilir.⁶⁹ Bu durum yazarın olayı olgunlaştırma ve bu bekleyişin sonucu hakkında okuyucuda merak uyandırma isteğinin bir göstergesidir.

Yedi sayısı, tasavvufta Kur’an’da geçen: “Allah yedi göğü ve yerden de onların benzerini yarattı.” (Talak, 65/12) ifadesi ile gökyüzü katmanlarının sayısı ve haftanın yedi gün olması, Kâbe’nin etrafında yedi kere dönülmesi, Merve ve Safa arasında yedi kere gidip gelmesi gibi ilahi kaynaklı durumlardan ötürü mukaddes bir sayıdır.⁷⁰ Keza yedi sayısı, kadim ve yerel Megaribe Amazig (Berberi) kültüründe de “tılsımlı sayı” olarak kabul edilir.

4.8. Çöl Sembolü

Tasavvuf içerikli romanlarda çöl insanlardan uzaklaşıp onlardan ayrı bir yaşamı, inzivaya çekilmeyi ve iç muhasebeyi simgelemiştir. Bir başka ifadeyle çöl, sırların, gizemlerin ve saklı dünyanın sembolüdür. Örneğin, *Kanayan Taş* adlı romanda Esvef’in

⁶⁶ Abdilillah Benarafe, *el-Havâmîm* (Fas: Dâru’l-Beyda, 2010),9.

⁶⁷ Annemaria Schimmel, *Sayıların Gizemi* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), 23.

⁶⁸ Esma Huvâlidîyye, *er-remzu’s-Sûfî* (Beyrut: Difaf yayınevi, 2014),49.

⁶⁹ Dergûsi, *ed-Derâvîş Ye ’ûdüne ilâ’l-Menfâ*, 80.

⁷⁰ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 25.

ailesi insanların kendilerine zarar vermelerinden korkarak çölde yaşamayı tercih etmiştir. Nitekim Esvef'in babası çölü şu şekilde tarif etmektedir.⁷¹

"الصحراء كنز . مكافأة لمن أراد النجاة من استعباد العبد وأذى العبد. فيها الهناء، فيها الفناء، فيها المراد."

"Çöl, bir hazinedir. İnsanlardan uzaklaşmak isteyen bir ödül (yakınlaşmak isteyen) ise ezadır. Mutluluk onda, yok oluşta, murada erme ondadır".

Bu tarifte çöl sadece uzletin değil aynı zamanda tasavvufun özünü oluşturan Allah'a yakınlaşmanın, fenâ fillahin⁷² ve Allah'a vuslatın da mekânıdır. *Dervişler Sürgüne Dönüyorlar* adlı romanda Derviş için çöl zaman zaman köyünden uzaklaşıp uzlete çekildiği ve tefekkür ettiği bir sığınaktır.

Bilinmeyen Mezar veya Kökler romanında da çöl, benzer şekilde uzlete çekilip insanlardan uzaklaşmayı ve Allah'a yakınlaşmayı imgelemiştir. Romandaki meczup karakter Hamedan, bir süre çölde kalır ve gece gündüz namaz kılarak Rabbiyle hemhal olur. Yakınları onu aramaya çıkarlar ve rastladıkları çoban onu şu sözlerle tasvir eder: "Allah'ın salih kulları böyle yapar. Görünüşte gayesiz, derbeder bir meczup ama zahiren de batinen de Allah ile beraber."⁷³

4.9. Mecazi Sembol

Kanayan Taş romanında "الهوية- uçurum" kelimesi hem gerçek hem de mecazi anlamda kullanılmış bir semboldür. Romanın ana karakteri Esvef, anne ve babasının uyarılarına kulak asmayıp Veddan (yabani geyik türü) avına çıkar ve taşlık dağ yolunda ayağı kayar. Uzunca bir süre bir ağaç dalında asılı kalır. Aşağısı uçurumdur. Esvef uçuruma yuvarlanmaktan çok korkmaktadır ve o halde bir iç muhasebeye girişmiştir:

"لماذا لم يخبره لا الأب ولا الأم أن الموت بسيط والحياة قصيرة، ولحظة حماقة يمكن أن تقودك إلى الهواية؟"

"Niçin ne annesi ne de babası ölümün bu kadar basit hayatın da (bu kadar) kısa olduğunu ona söylememişlerdi? Bir anlık aptallık seni uçuruma sürükleyebilir."

Uçurum kelimesi, yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı üzere nefsinin heveslerine uyan ve anlık gaflete düşen insanın hem bu dünyada hem de ahiret âleminde aşağıların aşağısına düşebileceğini sembolize etmektedir. Bu veciz cümlede ifade edilen uçurum aynı zamanda insanoğlunun her an ölümün eşiğinde olduğunu da simgelemektedir. Kelimenin sözlük anlamı uçurum, çukur iken dini literatürde cehennem azabının en şiddetli olduğu tabakasıdır.⁷⁴

⁷¹ İbrahim el-Kûnî, *Nezîfu'l-Hacer*, 24.

⁷² Arapça "Allah'da yok olmak" demektir. Dünyaya dair heva ve heveslerden vazgeçip Allah'a yönelmedir. Sûfi bu merhaleye ulaşabilmek için her şeyi terkeder (Cebecioglu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, 1997) 269

⁷³ Abdülkadir, *Bilinmeyen Mezar veya Kökler*, 46.

⁷⁴ Harman, Ömer F., "Cehennem". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 7/225-226.

5. Sonuç

Önceleri halk kutlamalarından ilham alan tören tiyatrosu (المسرح الاحتفالي), vatan sevgisini anlatan Őiirleri, kısa nükteli hikâyeleri ve evliya menkıbeleri ile tanınmış olan Megaribe romancılığı son dönemde tasavvuf içerikli romanlarıyla anılmaya başlanmıştır. Günümüz Mağrib coğrafyasında Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya ülkelerine atfen kullanılan Megaribe kavramı sadece ortak bir coğrafi konumu ifade etmeyip köklü bir tasavvuf geleneğine dayanan kültürel mirası da göstermektedir. Tasavvuf içerikli romanların bu bölgede bu kadar yaygın olmasının nedeni kadim tasavvuf geleneğinin günümüzde de aynı canlılıkta devam etmesinden ve toplum üzerinde önemli bir etkiye sahip olmasındandır.

Tasavvuf içerikli ilk Megaribe roman örneğini Faslı yazar Tuhami el-Wazzani (1903-1972) “ez-Zâviye” adıyla telif etmiştir. Seksenli yıllara kadar fetret devrini yaşayan Megaribe tasavvufi romancılığı seksenli yıllardan itibaren dikkat çekici bir ivmeyle yükselişe geçmiştir. Bu romanların en belirgin özelliği, metinlerarası göndermelerle Kur’an-ı Kerim, Hadis-i Őerifler, yarı mitolojik efsanevi yerel halk hikâyeleri, Arap edebiyatından öyküler ve evliya menkıbelerinden doğrudan/dolaylı alıntılar yapmasıdır. Meşrik (Dođu) Arap tasavvufi romanlarından farklı olarak tarih boyunca Batılı sömürgeci güçlere karşı mücadele veren Megaribe sūfizminin tasavvufi romanlara da ilham kaynağı olmasıdır. Megaribe tasavvufi romanların diğer bir özelliği romanda yerel dil Amazig (Berberice) kelimelerin /tabirlerin yer almasıdır.

Tasavvuf bireysel deneyime dayalı olduğu için kullanılan semboller de çok çeşitli olmaktadır. Ancak sıklıkla kullanılan semboller; ilahi aşktan bahsederken Şarap ve kadın, ölümsüzlük anlamında su ya da deniz, özgür ruhu simgeleyen kuş ve ışık, ölümü tasvirde kelebek vb. doğadan seçilmiş imgeler ile sayılar ve harflerdir. Bu bilgilerin ışığında Megaribe tasavvufi roman örneklerinde sembol taraması yapılmış ve Şu sonuçlara ulaşılmıştır:

a) Kuş, *Güney’in Ruhu* romanında ölüm ve ruhun özgür kalıp yükselişini, *Dervişler Sürgüne Dönüyorlar* romanında ise öldükten sonra özgür kalan insan ruhunun kuşun bedeninde canlanmasını simgelemiştir.

b) Kadın, *Güney’in Ruhu* ve *Bilinmeyen Mezar veya Kökler* romanlarında kavuşulamayan platonik aşkın simgesi olarak ilahi aşkı sembolize ederken *Tâhir Veli Ellerini Duaya Kaldırıyor* romanında nefisle mücadelenin öznesi olarak yoldan çıkaran, günaha sevk eden olarak tasvir edilmiştir.

c) İçki / Şarap, *Dervişler Sürgüne Dönüyorlar* romanında ilahi aşktan dolayı kendinden geçecek kadar sarhoş olma halini (sekan) ve muhabbeti simgelemiştir.

d) Kadeh, *Güney'in Ruhu* romanında boş kalmış ve bir türlü dolmamıştır. Şeyhin vefatı ile yarım kalan manevi irşadı ve kâmil insan olma vasfına erişilemediğini simgelemiştir.

e) Ayna, *Deroişler Sürgüne Dönüyorlar* romanında Allah (c.c)'ın tecelli ettiği kâmil insanın kalbini simgelemiştir.

f) Harfler, *Hâmîmler* romanında hayat ve ölümü simgelemiştir.

g) Sayı, *Deroişler Sürgüne Dönüyorlar* romanında büyü ve mukaddes olmayı simgelemiştir. Romanda sayı olarak yedi (7) kullanılmıştır.

h) Çöl, *Kanayan Taş*, *Deroişler Sürgüne Dönüyorlar* ve *Bilinmeyen Mezar veya Kökler* romanlarında insanlardan uzaklaşıp uzlete çekilme ve tefekkür yolu ile Allah'a yakınlaşmayı simgelemiştir.

i) Mecazi kelime olarak *Kanayan Taş* romanında uçurum kullanılmıştır. Bu kelime insanın bir anlık gafletle Allah'ın yolundan sapacağını ve esfele safiline (aşağıların aşağısına) düşebileceğini simgelemiştir

Kaynakça

- Ahmed, Fatıma Mahmud, *er-Rivâyetu ve't-Tasavvuf Beyne Necîb Mahfûz ve'l Gitânî*, Mektebetu Lübnan Nâşirun, Beyrut: 2018.
- Âkil, Emânî. "et-Tahavvulâtu'l-Ma'rifiyyetu'l-Cedîde fi'r-Rivâyeti'l-Arabiyye Ba'de 1990". *Sekâfât* (2019).
- Azamat, Nihat. "Melekût". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/47-48. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Berikî, Abdellillâh. *el-Mütehayyil fi'r-Rivâyeti'l-İrfâniyyeti*. Fas: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2018
- Benarafa, Abdellillah. *el-Havâvîm*. Beyrut: el-Merkezü's-Sekâfiyyü'l-Arabî, 2010.
- Benarafe ve Diğerleri, *Cemaliyyetu's-Serdi fi'r-Rivâyeti'l-İrfâniyyeti*. Beyrut: Daraladab, 2014.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber yayınları, 1997.
- Clifford, Geertz. *İslam Observed: Religious Development in Morocco and Indonesia*. Chicago: The University of Chicago Press, 1968.
- Çelgin, Güler. *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2011
- Demir, Ethem. "Modern Arap Edebiyatında Tasavvufi Roman". *Tasavvur* 5/1 (2019), 39-60.
- Demirli, Ekrem. *İbnü'l-Ârabî Metafizîği*. 3.Baskı. İstanbul: Sûfi Kitap, 2017.

- Dergûsî, İbrahim. *ed-Derâvîş Ye 'ûdûne ilâ'l-Menfâ*. Tunus: Kitab Savti, 2017.
- Eklemûn, Abdusselam. *er-Rivâyet ve'l-Ma'rifet*. Agadir:2019.
- Eş'arî, Muhammed. *Cenûbu'r-Ruh*. Fas: el-Merkez es-Sekâfi Daru'l-Beyda, 1996
- Gazûl, Feryal Cebûrî, "er-Rivâyetu's-Sûfiyyetu fi'l-Edebi'l Megâribî", *The Sufi Novel in the Maghreb*, Alif: Journal of Comparative Poetics, No. 17, Literature and Anthropology in Africa, (1997), pp. 28-53. Erişim: 16 Mart 2022 <https://www.jstor.org/stable/521620>
- Gazali, Fetîha. *Tecelliyâtu's-Sûfiyyeti fi't-Tecrubeti'r-Rivâiyeti'l Muâsireti Liselam Ahmed İdrisu*, Cezayir: Biskra Muhammed Haydar Üniversitesi, İnsani ve Beşeri Bilimler Enstitüsü. Doktora tezi, 2018.
- Hafız, Hasan. "er-Rivâyetu's-Sûfiyye Tezdehiru Fî Asri'l-Maddiyye", *Ahbaru'l Yevm* (2021). Erişim: 18 Temmuz 2021. <https://akhbarelyom.com/news/newdetails>.
- Hammade, Hamza. "Tasavvufi Bakış İle Sanatsal Yaratıcılık Arasında Sembol". *İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014.
- Harman, Ömer F. "Cehennem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/225-226. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Huvâlidiyye, Esmâ. *er-Remzu's-Sûfi*. Rabat: Menşurat Dıfaf, 2014.
- İbn Arabî, Muhyiddin. *Fusûsu'l-Hikem*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Alfa Yayınları, 2019.
- Kûnî, İbrahim. *Nezîfu'l-Hacer*. Limasol: Dâru't-Tenvîr, 1992.
- Messâ'dî, Mahmûd. *Haddese Ebû Hureyre Kâle..* Tunus: Dâru'l-Cenûb, 1994.
- Özköse, Kadir. *Fas'ta Tasavvufi Hayat*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2019.
- Saraç, M. A. Yekta. "Tasavvuf Edebiyatında İçki Kavramına Giriş ve Yunus Emre Örneği", *İslam Araştırmaları Merkezi*. Erişim: 2 Haziran 2023. <https://isamveri.org>.
- Sedr, Semir. "Tahlilu Rivâyeti Rihleti İbn Fatûma". *Hayr Celîs*. Erişim: 28 Temmuz 2021. <https://khaerjalees.com>
- Schimmel, Annemaria. *Sayıların Gizemi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.
- Tihâmî, Muhammed. "Fi'l-Edebi's-Sûfi el-Mağribi Hasaisu'r-Ru'ya ve Alamatu'l-Cemâl". *Tawaseen*. Erişim: 29 Mayıs 2022. <https://tawaseen.com>
- Türkçe Sözlük, "Sembol". II/1278. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını, 1988.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvufun Dili*. 2.baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı yayınları, 2012.
- Vattar, Tahir. *el-veli et-Tâhir Yerfa 'Yedeyhi bi'd-Dua*. Cezayir: Müessestu'l Vataniyyetu li'l Fünûni'l Matbaiyyeti, 2007.

Yeşildağ, Abdussamed. "Arap Şiirinde Şarap". Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi: 7/281-316 sayı:1,2017.

Yunus, Vadahi. *el-Kadâyâ en-Nakdiyye fi'n-Nesr es-Sûfi Hatta el-Karni's-Sâbi'l-Hicri*. Şam: İttihadu'l Kitab el-Arab, 2006.

